

Γεωγραφίες

Αρ. 33 (2019)

Γεωγραφίες, Τεύχος 33, 2019

ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ. ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Ελένη Θεοφίλη, Ευγενία Τούση

ΔΙΕΘΝΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΚΡΑΤΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ. ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Ελένη Θεοφίλη,¹ Τούση Ευγενία²

Περίληψη

Το άρθρο πραγματεύεται κρίσιμα ζητήματα που αφορούν την περιβαλλοντική διακυβέρνηση σε διεθνές επίπεδο, εκφράζοντας προβληματισμούς και σκέψεις για περαιτέρω εμπάθυνση. Επιχειρεί κριτική ανασκόπηση των μέχρι στιγμής κατευθύνσεων, λαμβάνοντας ως βασική παράμετρο την ύπαρξη και διαχείριση των διεθνών ανισοτήτων. Παρουσιάζει το ισχύον θεσμικό πλαίσιο και επιλεγμένα παραδείγματα από τη διεθνή σκηνή. Μέσα από αυτά, διαφαίνονται σημαντικές κοινωνικο-οικονομικές πτυχές του ζητήματος. Βασικός του στόχος η ανάδειξη των διακρατικών ανισοτήτων, καθώς και των αδυναμιών των μέχρι σήμερα εφαρμοσμένων πολιτικών.

International environmental governance and transnational inequalities. A critical review

Theofili Eleni, Evgenia Tousi

Abstract

This paper discusses issues of international environmental governance. It emphasizes on aspects of international inequalities as an important parameter for understanding current tendencies on the field. It presents a retrospective approach on the so far implemented policies, offering insights into the international regulatory framework. Moreover, it analyzes specific examples that enlighten the discrepancies between «developed» and «developing» countries. These examples clarify the transnational character of all environmental issues. The aim is to draw attention not only to the protection of the physical environment but also to the need for better handling of the worldwide socio-economic inequalities.

1. Εισαγωγή

α. Η συζήτηση για το περιβάλλον και η έννοια της «αειφορίας»

Η συζήτηση για το περιβάλλον αποτελεί σχετικά πρόσφατη υπόθεση, αφού στη διεθνή σκηνή εμφανίζεται επίσημα μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '70. Σημείο εκκίνησης αποτελεί η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών το 1972 στη Στοκχόλμη.

Πριν τη δεκαετία του '70 παρατηρούνται μεμονωμένες προσπάθειες διαφύλαξης του φυσικού περιβάλλοντος (Σπανού 2005). Μία από τις πρώτες διεθνείς συνθήκες, που υπογράφηκε το 1902, αφορούσε τη διάσωση των χρήσιμων για τη γεωργία πτηνών, εκφράζοντας τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα της τότε περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Άλλα παραδείγματα, όπως η διακρατική συνεργασία μεταξύ Ηνωμένων Πολιτειών και Ηνωμένου Βασιλείου³ (1911), είναι ενδεικτικά του αποσπασματικού χαρακτήρα που είχε το διεθνές θεσμικό πλαίσιο για το περιβάλλον.

1. Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Σχολή Πολιτικών Μηχανικών, theofiliselenis@yahoo.gr

2. Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός—Χωροτάκτης—Πολεοδόμος ΕΜΠ, Μέλος ΣΕΠ, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, tousi.evgenia@ac.eap.gr, etousi@uniwa.gr

Στον ευρωπαϊκό χώρο η ίδρυση και η λειτουργία της ΕΟΚ επηρέασε σημαντικά την εξέλιξη της νομοθεσίας στις χώρες-μέλη, ήδη από τη δεκαετία του '60, οπότε και έχουμε τις πρώτες ευρωπαϊκές οδηγίες. Οι οδηγίες αυτές αρχικά αναφέρονται στα αποδεκτά όρια θορύβου (70/157/ΕΟΚ, 1970), στη σήμανση επικίνδυνων ουσιών για τον άνθρωπο (67/548/ΕΟΚ, 1967) και στις εκπομπές καυσαερίων από οχήματα (70/220/ΕΟΚ, 1970).

Η αφετηρία της περιβαλλοντικής κρίσης, όμως, έχει τις ρίζες της πολύ νωρίτερα. Σύμφωνα με ερευνητές, οι αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον ξεκίνησαν ήδη από τις πρώτες δεκαετίες της Βιομηχανικής Επανάστασης (Oosthoek και Gills 2005). Αυτό οφείλεται στην εμφάνιση που δόθηκε στην ίδια την έννοια της ανάπτυξης, παραβλέποντας ολοκληρωτικά τις επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον (Jorgenson και Riley 2012). Η συζήτηση γύρω από τα περιβαλλοντικά προβλήματα μπορεί να χωριστεί σε τρεις φάσεις (Oosthoek και Gills 2005).

Η πρώτη φάση τοποθετείται στη δεκαετία του '50. Αρχικά, σχετίστηκε με τη χρήση χημικών λιπασμάτων στη γεωργία, ενώ αργότερα με τη νομοθεσία σε ΗΠΑ και Ηνωμένο Βασίλειο για την καταπολέμηση της ατμοσφαιρικής και θαλάσσιας ρύπανσης. Υπό το πρίσμα των προβληματισμών αυτών, υπογράφηκε η Συνθήκη του Λονδίνου το 1954 για την πρόληψη της θαλάσσιας ρύπανσης από το πετρέλαιο. Οι βασικοί προβληματισμοί της περιόδου αποτυπώνονται στο βιβλίο *Silent Spring* (Carson 1962) που οδήγησε στην κατάργηση της χρήσης DDT στη Μ. Βρετανία και αλλού.

Η δεύτερη φάση χρονολογείται στα τέλη της δεκαετίας του '60 και εκφράζει προβληματισμούς για τη φέρουσα ικανότητα του πλανήτη σε σχέση με την αύξηση του πληθυσμού. Χαρακτηριστικές δημοσιεύσεις της περιόδου αποτελούν το *The Population Bomb* του Paul Ehrlich το 1968, καθώς και το «The Tragedy of the Commons» του Garrett Hardin την ίδια χρονιά. Τα έργα αυτά πραγματεύονται ακριβώς αυτό το ζήτημα, επισημαίνοντας τα προβλήματα που πρόκειται να προκαλέσει η αύξηση του πληθυσμού. Το 1972 η έκθεση με τίτλο «The Limits to Growth»⁴ προκάλεσε αίσθηση στην κοινή γνώμη, προειδοποιώντας για την εξάντληση των φυσικών πόρων και την κατάρρευση του ανθρώπινου πολιτισμού. Η έκθεση αυτή σηματοδοτεί την πρώτη προσπάθεια ανεύρεσης ενός μοντέλου που θα εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα του φυσικού συστήματος στο διηνεκές, χωρίς όμως να επηρεάζεται η εξέλιξη της ανθρώπινης δραστηριότητας και ευημερίας. Το μο-

ντέλο αυτό χαρακτηρίστηκε ως βιώσιμη ή αειφόρος ανάπτυξη.⁵ Έκτοτε, πλήθος επιστημονικών κειμένων καλύπτει το θέμα αυτό. Παράλληλα, διεθνή κείμενα Αρχών θέτουν ως βασικό στόχο την αειφόρο ανάπτυξη. Τη δεύτερη αυτή περίοδο σημειώνονται και τα πρώτα σημαντικά μέτρα για τη διαχείριση της ατμοσφαιρικής και θαλάσσιας ρύπανσης. Ταυτόχρονα, εκφράζεται έντονος προβληματισμός για τη χρήση μη ανανεώσιμων μορφών ενέργειας, ειδικά μετά τις ενεργειακές κρίσεις του 1973 και 1979.

Η τρίτη φάση ξεκινά στις αρχές της δεκαετίας του '80, όταν επιστήμονες διαπίστωσαν πως η ανθρωπογενής δραστηριότητα δεν έχει μόνο σημειακές αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, αλλά επηρεάζει τις οικολογικές ισορροπίες σε παγκόσμιο επίπεδο. Αφετηρία για την τρίτη φάση αποτέλεσε η παρατήρηση σχετικά με την απομείωση της στιβάδας του όζοντος η οποία αποδόθηκε στη χρήση CFC. Την περίοδο αυτή άρχισε να γίνεται κοινώς αποδεκτό το γεγονός ότι οι πρακτικές εκμετάλλευσης του φυσικού πλούτου οδηγούν σταδιακά στη γεωγραφική εξάπλωση των περιβαλλοντικών προβλημάτων έξω και πέρα από εθνικά σύνορα (Oosthoek και Gills 2005). Αξίζει να αναφερθεί ότι την περίοδο αυτή (1989) κάνουν την εμφάνισή τους και οι περιβαλλοντικοί δείκτες σε μια απόπειρα μέτρησης και ποσοτικοποίησης των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Σε εκθέσεις του ΟΟΣΑ με αντίστοιχο θέμα αναπτύσσεται ο χαρακτήρας και ο ρόλος των δεικτών, καθώς και η συμβολή τους στη δυνατότητα συγκριτικής αξιολόγησης.

Σήμερα, η περιβαλλοντική κρίση συνδέεται με φαινόμενα όπως η κλιματική αλλαγή, η απομείωση της στιβάδας του όζοντος, οι διάφορες μορφές ρύπανσης, η αποψύλωση των δασών, η απώλεια της βιοποικιλότητας και η διατάραξη της ισορροπίας των οικοσυστημάτων. Παράλληλα, άλλα ζητήματα που δεν σχετίζονται άμεσα με το φυσικό περιβάλλον αποτελούν βασικές παραμέτρους στη διαχείριση της περιβαλλοντικής κρίσης.

Τέτοια ζητήματα είναι η αύξηση του πληθυσμού, η ακραία φτώχεια και η εντεινόμενη αστικοποίηση. Το 1987 στην έκθεση «Το κοινό μας μέλλον», διατυπώνεται ένας κοινός αποδεκτός ορισμός για την αειφόρο ανάπτυξη. Πρόκειται για την «ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες του παρόντος, χωρίς να μειώνει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους» (WCED 1987: 43). Ο τύπος αυτός ανάπτυξης δίνει ισότιμη βαρύτητα σε περιβαλλοντικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες, καθώς και στη δια-

γενεακή δικαιοσύνη και τη διασυνοριακή ευθύνη. Συνεχίζοντας στην ίδια φιλοσοφία, κείμενα όπως το *Agenda 21* επισημαίνουν την ανάγκη διεθνούς συνεργασίας για την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης στις «αναπτυσσόμενες» χώρες, στοχεύοντας, μεταξύ άλλων, στην εξάλειψη της φτώχειας, στη βελτίωση των συνθηκών στέγασης και γενικότερα των όρων διαβίωσης.

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) η πολιτική στοχεύει στη μείωση των σοβαρών κοινωνικο-οικονομικών και γεωγραφικών ανισοτήτων ανάμεσα στις χώρες-μέλη (WCED 2005: 1-32). Πρόκειται για την πρόσφατη στρατηγική της ΕΕ για την προώθηση της βιώσιμης, χωρίς αποκλεισμούς, ανάπτυξης που θέτει πέντε βασικούς στόχους έως το 2020⁶ μεταξύ των οποίων η ενίσχυση της απασχόλησης, η εξάλειψη της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού,⁷ οι επενδύσεις στην έρευνα και την καινοτομία, η μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου και η ορθή διαχείριση της κλιματικής αλλαγής.

Παρά τα όσα πρεσβεύουν οι επίσημες πολιτικές γύρω από την αειφορία η βιώσιμη ανάπτυξη δεν έχει επιτευχθεί, η ακραία φτώχεια μαστίζει σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού διεθνώς, η υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος συνεχίζεται και η διεθνής κοινότητα καλείται σήμερα όχι μόνο να διαχειριστεί τα περιβαλλοντικά προβλήματα, αλλά και να εξισορροπήσει τις διακρατικές ανισότητες.

β. Ο διασυνοριακός χαρακτήρας των περιβαλλοντικών προβλημάτων

Τα τελευταία χρόνια γίνεται ολοένα και πιο σαφής ο διασυνοριακός χαρακτήρας των περιβαλλοντικών προβλημάτων με πολλούς μελετητές να επισημαίνουν πως αφενός η ρύπανση δεν γνωρίζει εθνικά σύνορα και αφετέρου πως όλα τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν δυναμικά διεθνή χαρακτήρα (Lemos 2006). Χαρακτηριστική είναι η θέση επιστημόνων, σύμφωνα με τους οποίους η βιόσφαιρα δεν κατακερματίζεται σε διοικητικά όρια και εθνικά σύνορα (Stakeholder Forum for our Common Future 2000).

Οι επιπτώσεις από τις εκπομπές των αερίων του θερμοκηπίου, οφειλόμενες στη δραστηριότητα των βιομηχανικών ανεπτυγμένων χωρών, επιτείνουν την εξάπλωση των διασυνοριακών περιβαλλοντικών προβλημάτων. Τα ζητήματα αυτά, που στη συναφή βιβλιογραφία συναντώνται ως «το πρόβλημα της συνολικής

διεθνούς μόλυνσης» (Ξεπαπαδέας 2005), αλλά και ζητήματα όπως η απώλεια της βιοποικιλότητας και η καταστροφή της στιβάδας του όζοντος υπαγορεύουν την ανάγκη για οικουμενική ή περιφερειακή συνεργασία.⁸

Με κυρίαρχα τα πιο πάνω θέματα άρχισε να διαμορφώνεται η αντίληψη για το γεωγραφικό εύρος των επιπτώσεων, επισημαίνοντας το γεγονός ότι μια περιβαλλοντική καταστροφή έχει πολλαπλασιαστικές επιπτώσεις τέτοιες που μπορεί να επηρεάσει άλλες χώρες μακριά από την αρχική της εστία. Σημαντικό από τη σκοπιά αυτή είναι και το ότι ο διασυνοριακός χαρακτήρας της ρύπανσης επηρεάζει «κοινά αγαθά», όπως η ατμόσφαιρα ή οι ωκεανοί, τα οποία δεν υπόκεινται σε συγκεκριμένη κρατική δικαιοδοσία (Δούση 2014).

Εκτός από τη διαπίστωση αυτή, ο διεθνής χαρακτήρας των περιβαλλοντικών προβλημάτων συνίσταται και στο ότι πολλά προβλήματα είναι κοινά σε διάφορες χώρες. Έτσι, παρά τον τοπικό τους χαρακτήρα καταλήγουν να αφορούν μια μεγάλη ομάδα κρατών. Χαρακτηριστικά τέτοιου τύπου προβλήματα είναι η ερημοποίηση και η διάβρωση του εδάφους.

Στη διαχείριση των πιο πάνω κρίσιμων ζητημάτων καίριο ρόλο παίζουν οι διεθνείς ανισότητες, όπως αποτυπώνονται στον παγκόσμιο χάρτη. Οι ανισότητες αυτές ανάμεσα στις «ανεπτυγμένες» και τις «αναπτυσσόμενες»⁹ χώρες αναφέρονται σε πληθώρα συναφών κειμένων, εκφράζοντας προβληματισμούς γύρω από το θέμα της «περιβαλλοντικής δικαιοσύνης» (Chambers κ.ά. 2000).

Υπό το πρίσμα αυτό, οι «αναπτυσσόμενες» χώρες επισημαίνουν¹⁰ την περιορισμένη τους συμμετοχή στη σύγχρονη περιβαλλοντική κρίση έναντι των παλαιών βιομηχανικών κέντρων. Ενδεικτικό όλου αυτού του προβληματισμού είναι το γεγονός ότι η μείωση των εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου για χώρες όπως οι ΗΠΑ έχει άμεση σύνδεση με τη μετακίνηση παραγωγικών μονάδων σε άλλες χώρες. Διανοητές, όπως ο Ζιλ Ντελέζ (2001), έχουν άλλωστε επισημάνει ότι ο καπιταλισμός διατήρησε ως σταθερά του την ακραία δυστυχία των 3/4 της ανθρωπότητας, τονίζοντας την ύπαρξη των ανισοτήτων στη διεθνή σκηνή.

Για τη διαχείριση των διασυνοριακών περιβαλλοντικών προβλημάτων σημαντικό είναι το *ποιοι* λαμβάνουν τις αποφάσεις, αλλά και το *πώς* λαμβάνονται οι αποφάσεις αυτές (WRI 2002), καθιστώντας τις διεθνείς ανισότητες βασική παράμετρο κατανόησης των σύγχρονων πολιτικών για το περιβάλλον (Pointdexter 1995).

II. Θεωρητικό και ερμηνευτικό πλαίσιο

α. Μεθοδολογικές επιλογές

Βασικός άξονας της κριτικής ανασκόπησης που επιχειρείται εδώ είναι οι διεθνείς ανισότητες όπως εντοπίζονται στη σύγχρονη πραγματικότητα. Οι διαδικασίες συσσώρευσης κεφαλαίου επηρεάζουν καταλυτικά τις σχέσεις μεταξύ των κρατών, παράγοντας και αναπαράγοντας τις ανισότητες (Harvey 2001). Οι διαδικασίες αυτές τροφοδοτούν την άνιση χωρική ανάπτυξη (Λούξεμπουργκ 2011) η οποία εκφράζεται στον κοινωνικό χώρο με φαινόμενα όπως η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός.

Οι διακρατικές ανισότητες αποτυπώνονται σε διεθνείς συζητήσεις, όπως αυτές που οδήγησαν στο Πρωτόκολλο του Κιότο, όπου διακρίνονται επιμέρους ομαδοποιήσεις που αντανακλούν τους σύγχρονους κοινωνικο-πολιτικούς συσχετισμούς. Από τη μια πλευρά βρίσκονται οι χώρες-μέλη της ΕΕ η οποία σε θεσμικό επίπεδο ακολουθεί πολιτικές φιλικές προς το περιβάλλον, ενώ από την άλλη βρίσκεται η «Λέσχη του Άνθρακα» στην οποία ανήκουν κυρίως τα κράτη-μέλη του Οργανισμού Εξαγωγών Πετρελαιοπαραγωγών Χωρών (ΟΠΕΚ). Στη διεθνή αυτή ομαδοποίηση εντοπίζονται σαράντα τρεις μικρές νησιωτικές χώρες που κινδυνεύουν από την αύξηση της θερμοκρασίας και είναι οι πρώτες που πλήττονται από την κλιματική αλλαγή. Μία εξίσου ευάλωτη ομάδα χωρών είναι αυτή των σαράντα οχτώ φτωχότερων κρατών στον κόσμο, ενώ μία άλλη ομάδα είναι η G-77, η «Ομάδα των 77», που εκφράζει τα συμφέροντα των αναδυόμενων οικονομιών με χώρες όπως η Ινδία και η Κίνα που βρίσκονται σε τροχιά ανάπτυξης. Κάθε ομάδα, συχνά, υπηρετεί διαφορετικά συμφέροντα, με τις χώρες-μέλη του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) και του Συμβουλίου Ασφαλείας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ) να έχουν ρόλο ρυθμιστή στα διεθνή περιβαλλοντικά και λοιπά ζητήματα.

Με γνώμονα αυτές τις ανισότητες συντίθεται το πλαίσιο αξιολόγησης των εφαρμοσμένων πολιτικών. Η αξιολόγηση αυτή στηρίζεται στους θεμελιώδεις πυλώνες της αειφορίας, κοινωνία-οικονομία-περιβάλλον-πολιτισμός, και δίνεται ισότιμη έμφαση σε περιβαλλοντικές και κοινωνικές παραμέτρους (Raco 2007). Τα παραδείγματα που επιλέχθηκαν και αναπτύσσονται

σε αντίστοιχο κεφάλαιο αξιολογούνται συνολικά στη βάση αυτής της συλλογιστικής και θεωρούνται χαρακτηριστικά για το επίπεδο σχεδιασμού στο οποίο αναφέρονται, ενώ, παράλληλα, αναδεικνύουν επιμέρους πτυχές των πολιτικών για το περιβάλλον. Αφορούν κρίσιμα επίκαιρα περιβαλλοντικά προβλήματα, όπως το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής, τη διαχείριση των δασών, την προστασία της στιβάδας του όζοντος και τη διαχείριση των προκλήσεων για τον αστικό πληθυσμό του πλανήτη.

β. Η έννοια της «περιβαλλοντικής διακυβέρνησης»: ορισμοί και προσεγγίσεις της διεθνούς βιβλιογραφίας

Σύμφωνα με τη συναφή βιβλιογραφία, η περιβαλλοντική διακυβέρνηση είναι συνώνυμη με τις θεσμικές παρεμβάσεις στο φυσικό περιβάλλον και τις σχετιζόμενες με αυτό πρωτοβουλίες και αποφάσεις (Lemos 2006). Ο όρος χρησιμοποιείται για να γίνει αναφορά στο σύνολο των ρυθμιστικών διαδικασιών, μηχανισμών και οργανισμών μέσα από τους οποίους πολιτικοί κύκλοι στη βάση της διεθνούς διπλωματίας επηρεάζουν περιβαλλοντικές δράσεις και τελικά το φυσικό περιβάλλον (Lemos 2006).

Η περιβαλλοντική διακυβέρνηση ποικίλει σε μορφή, σπουδαιότητα και κλίμακα. Η αξιολόγηση των σύγχρονων τάσεων στον τομέα αυτό προϋποθέτει την ομαδοποίηση των κατευθύνσεων σχεδιασμού σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες (Lemos 2006). Η πρώτη κατηγορία αφορά τη σχέση παγκοσμιοποίησης και περιβαλλοντικής διακυβέρνησης, η δεύτερη την παράμετρο της αποκέντρωσης στη διακυβέρνηση, η τρίτη τα εργαλεία διαχείρισης τα οποία, συνήθως, ακολουθούν τις επιταγές της ελεύθερης αγοράς και η τέταρτη την οργάνωση της διακυβέρνησης στις διάφορες χωρικές κλίμακες.

Κλειδί για την κατανόηση των επιμέρους πτυχών της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης αποτελεί η εμβάθυνση στους πολιτικο-οικονομικούς συσχετισμούς με τους οποίους συγκροτούνται οι διάφοροι οργανισμοί. Παράλληλα, σημαντικός θεωρείται και ο τρόπος με τον οποίο οι συσχετισμοί αυτοί διαμορφώνουν, τελικά, πρωτοβουλίες και δράσεις. Εθνικές πολιτικές, τοπικές δομές λήψης αποφάσεων, διεθνή ιδρύματα, περιβαλλοντικές μη κυβερνητικές οργανώσεις είναι μόνο ορι-

σμένες από τις μορφές μέσα από τις οποίες εκφράζεται η περιβαλλοντική διακυβέρνηση.

Η βελτίωση των μεθόδων διακυβέρνησης για το περιβάλλον αποτελεί ουσιαστικά θέμα συζήτησης από τις αρχές της δεκαετίας του '70. Το βασικό ερώτημα παραμένει ακόμη ανοιχτό: *Πώς μπορεί κανείς να σχεδιάσει ένα θεσμικό πλαίσιο που να υπηρετεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την προστασία του περιβάλλοντος και να συμβάλλει στην εξάλειψη των διεθνών ανισοτήτων;*

Προσπαθώντας να δώσουν απάντηση στην ερώτηση αυτή, πέντε βασικά μοντέλα περιβαλλοντικής διακυβέρνησης συναντώνται στη διεθνή βιβλιογραφία (Najam κ.ά. 2006):

1. Το μοντέλο της συμμόρφωσης

Με το μοντέλο αυτό γίνεται προσπάθεια να διαμορφωθεί ένας μηχανισμός κατάλληλος για τη δέσμευση τόσο των ιδιωτών–επενδυτών όσο και των κυβερνήσεων για υποχρεωτική συμμόρφωση με τις πολυμερείς συνθήκες σχετικά με το περιβάλλον. Παραδείγματα τέτοιων προσπαθειών αποτελούν το Διεθνές Δικαστήριο για θέματα περιβάλλοντος και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (ΕΔΑΔ). Ιδανικά, το μοντέλο αυτό θα διαφύλασσε την ισχύ των πολυμερών συνθηκών και θα εξασφάλιζε την αναγκαστική συμμόρφωση με αυτές μέσα από δικαστική επιβολή κυρώσεων. Παράλληλα, θεωρήθηκε πως θα εξασφάλιζε τη διαγενεακή μέριμνα για τη διαμόρφωση ορθολογικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας. Στην πράξη, όμως, τα διάφορα κράτη φροντίζουν να μην εκτίθενται στην κρίση αυτών των μηχανισμών ελέγχου αποφεύγοντας, τελικά, τη συμμόρφωση με τις πολυμερείς συμφωνίες στις οποίες μετέχουν.

2. Το μοντέλο του νέου οργανισμού (new agency model)

Αναφέρεται στη δημιουργία ενός νέου οργανισμού έξω από τη δικαιοδοσία του ΟΗΕ με συγκεντρωτικές περιβαλλοντικές αρμοδιότητες. Ο νέος αυτός οργανισμός έχει όμως τη δυνατότητα να κινητοποιήσει τα αρμόδια όργανα του ΟΗΕ τα σχετικά με το περιβάλλον. Σε επίπεδο προτάσεων σήμερα προϋποθέτει τη συνεργασία πολλών υφιστάμενων θεσμικών οργάνων και φορέων, όπως των UNEP, CSD, UNDP, εκφράζοντας την οπτική μιας Αρχής με τη δυνατότητα να επιβάλλει την εφαρμογή των κανόνων περιβαλλοντικού δικαίου σε διεθνές επίπεδο. Πτυχή αυτής της προσέγγισης αποτελεί η πρόταση του Τζώρτζ Κέναν στις αρχές του '70 για σύσταση Διεθνούς Περιβαλλοντικής Αρχής στην οποία

οι αποφάσεις θα λαμβάνονταν από ειδικούς επιστήμονες–εμπειρογνώμονες και όχι από τη διεθνή διπλωματία (Δούση 2017). Η κριτική που εκφράζεται απέναντι στην προσέγγιση αυτή επισημαίνει τον έντονο προβληματισμό για την ενίσχυση της δύναμης των χωρών της ομάδας των G8, καθώς και την ανεπαρκή μέριμνα γύρω από τις ανάγκες των «αναπτυσσόμενων» χωρών. Το μοντέλο αυτό κινείται ακόμη σε επίπεδο προτάσεων.

3. Το μοντέλο της αναβάθμισης των θεσμικών οργάνων του ΟΗΕ

Εδώ λαμβάνονται ως βάση τα θεσμικά όργανα του ΟΗΕ τα οποία μέσα από το μοντέλο αυτό πρόκειται να βελτιώσουν τη δράση και την αποτελεσματικότητά τους. Προτείνεται η αναβάθμισή τους σε εξειδικευμένο οργανισμό, επιφορτισμένο με την προστασία του περιβάλλοντος. Μοιάζει με το προηγούμενο μοντέλο με τη μόνη διαφορά ότι δίνει έμφαση στη λειτουργία του ίδιου του ΟΗΕ και όχι στην αντικατάστασή του από έναν άλλον υπερ-οργανισμό. Στην αναβάθμιση που προτείνεται εντάσσονται καινοτόμοι μηχανισμοί χρηματοδότησης, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι το UNEP, το αρμόδιο όργανο του ΟΗΕ για το περιβάλλον, δεν έχει σήμερα δικό του προϋπολογισμό (Δούση 2017). Η τρέχουσα συζήτηση σχετικά με την περιβαλλοντική διακυβέρνηση φαίνεται να συγκλίνει με την αναβάθμιση του ΟΗΕ την οποία προτείνει το μοντέλο αυτό. Η λύση αυτή θεωρείται οικονομικότερη από το προηγούμενο μοντέλο που περιγράφηκε πιο πάνω. Για τον λόγο αυτόν συναντάται ως το πλέον βιώσιμο στη διεθνή βιβλιογραφία.

4. Το μοντέλο του οργανωτικού εξορθολογισμού

Εκφράζει την ανάγκη βελτίωσης του συντονισμού και των συνεργειών ανάμεσα στα υφιστάμενα όργανα που ασκούν την περιβαλλοντική διακυβέρνηση σήμερα. Προφανώς το εγχείρημα αυτό αποτελεί σημαντική πρόκληση μέσα στο πλαίσιο του ΟΗΕ και των διεθνών συσχετισμών, όπως ισχύουν. Το μοντέλο αυτό πρεσβεύει την ανάγκη για συνεκτικό κανονιστικό πλαίσιο γύρω από τα ζητήματα που αφορούν το περιβάλλον, αναζητώντας ισορροπίες ανάμεσα στις πολυμερείς συμφωνίες και τις επιταγές της ελεύθερης αγοράς. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην κλιματική αλλαγή, τη βιοποικιλότητα και την ερημοποίηση, ζητήματα που απασχόλησαν και τη Συνθήκη του Ρίο. Δυσκολίες στην εφαρμογή του μοντέλου αυτού αποτελούν η αλληλεπικάλυψη αρμοδιοτήτων διάφορων οργάνων, οι μακροσκελείς γραφειοκρατικές διαδικασίες και το υψηλό κόστος διαχείρισης και λειτουργίας των διοικητικών φο-

ρέων που ήδη υπάρχουν. Όπως επισημαίνεται στη συναφή βιβλιογραφία (Lemos 2006), τυχόν προτάσεις προς την κατεύθυνση αυτή οφείλουν να είναι προσεκτικά σχεδιασμένες, αλλιώς υπάρχει κίνδυνος να περιπλέξουν την ήδη δύσκολη κατάσταση.

5. Το μοντέλο των πολλαπλών δρώντων

Το μοντέλο αυτό αναγνωρίζει την ύπαρξη πολλών εμπλεκόμενων φορέων σε σύγκριση με την ίδρυση ενός υπερ-οργανισμού επιφορτισμένου με την προστασία του περιβάλλοντος. Βέβαια, το εγχείρημα θέτει ως προϋπόθεση την άρτια συνεργασία και τον σωστό συντονισμό. Το μοντέλο αυτό υιοθετεί μια αντίληψη για το περιβάλλον αρκετά ευρεία δίνοντας γενικές κατευθύνσεις σχεδιασμού παρά συγκεκριμένες οργανωτικές βελτιώσεις. Ανοιχτό μένει το ερώτημα αν το διεθνές σύστημα είναι αρκετά ώριμο, ώστε να μπορέσει να λειτουργήσει μέσα από στρατηγικές κατευθύνσεις σχεδιασμού.

Σύμφωνα με όλα τα προηγούμενα, πολλά ζητήματα που αφορούν την περιβαλλοντική διακυβέρνηση είναι προς διερεύνηση ακόμη. Αναζητούνται λύσεις που δεν θα οδηγήσουν στην όξυνση των υφιστάμενων διεθνών ανισοτήτων. Η αλόγιστη εκμετάλλευση πόρων και κεφαλαίων και οι ελαστικοί διεθνείς κανόνες για την προστασία του περιβάλλοντος πρόκειται να καθορίσουν τη δυνατότητα επιβίωσης ευαίσθητων πληθυσμιακών ομάδων στις φτωχότερες χώρες του πλανήτη γεγονός που πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη στη χάραξη πολιτικής.

γ. Σύντομη επισκόπηση του διεθνούς θεσμικού πλαισίου για το περιβάλλον

Αφετηρία ανάπτυξης θεσμικού πλαισίου σε διεθνές επίπεδο αποτέλεσε η Συνδιάσκεψη για το Ανθρώπινο Περιβάλλον με πρωτοβουλία του ΟΗΕ το 1972 στη Στοκχόλμη. Αρχικά είχε τη μορφή κοινών μέτρων υπό μορφή διεθνών δεσμεύσεων με στόχο την αποφυγή ατυχημάτων ή φυσικών καταστροφών, όπως η περίπτωση της βιομηχανίας «Mínamata» (1957) και η ρύπανση στο Torrey Canyon (1967). Βασική κατάκτηση της Συνδιάσκεψης αυτής αποτελεί η θεμελίωση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης και του χρέους της ανθρωπότητας προς τις επόμενες γενιές, όπως εκφράζονται στις αρχές 3, 5, 13 και 14 της Διακήρυξης (Βασιλειάδης κ.ά. 2016).

Το διεθνές δίκαιο περιβάλλοντος, κλάδος του διεθνούς δικαίου, στερείται ουσιαστικά συνολικού κανονιστικού πλαισίου. Διαθέτει όμως γενικές αρχές και

εθιμικούς κανόνες οι οποίοι έχουν κωδικοποιηθεί σε διεθνή θεσμικά κείμενα. Όπως ήδη αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, τα πρώτα διεθνή κείμενα για το περιβάλλον εστιάζονταν σε επιμέρους τομείς και είχαν κατά βάση ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα.

Σήμερα, οι γενικές αρχές και οι εθιμικοί κανόνες εκφράζονται μέσα από διεθνείς συνθήκες οι οποίες μπορεί να είναι διμερείς, πολυμερείς ή περιφερειακές. Οι πολυμερείς συμφωνίες διακρίνονται σε έξι περιοχές-κλειδιά (Stakeholder Forum 2001). Η πρώτη αφορά τους ωκεανούς και τις περιφερειακές θάλασσες και περιγράφεται μέσα από τη Σύμβαση του ΟΗΕ για τον νόμο της θάλασσας. Η δεύτερη εστιάζεται στη βιοποικιλότητα με χαρακτηριστικό κείμενο να είναι η ομώνυμη Σύμβαση του ΟΗΕ, ενώ η τρίτη αφορά τα επικίνδυνα απόβλητα σε αντιστοιχία με τη Συνθήκη του Ρότερνταμ. Η τέταρτη θεματική περιοχή έχει να κάνει με την ενέργεια και την κλιματική αλλαγή, ενώ η πέμπτη και η έκτη συνδέονται αντίστοιχα με την πυρηνική ενέργεια και την ερημοποίηση.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρώτη τέτοια πολυμερής συνθήκη χρονολογείται το 1868 και είναι η Συνθήκη του Ρήνου. Έκτοτε πάνω από 500 πολυμερείς συμφωνίες έχουν καταγραφεί το 70% των οποίων έχει περιφερειακό εύρος. Το 60% των συμφωνιών αυτών πραγματοποιήθηκε μετά το 1972 και τη συνάντηση της Στοκχόλμης. Ορισμένα παραδείγματα συμφωνιών, ευρέως γνωστά, είναι η Σύμβαση για την Κλιματική Αλλαγή του 1992 και το Πρωτόκολλο του Κιότο του 1997. Στο σκεπτικό αυτό εντάσσονται και οι κανόνες ήπιου διεθνούς δικαίου για το περιβάλλον, όπως ο Παγκόσμιος Χάρτης για τη Φύση του 1982 και η Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη του 1992.

Με αφετηρία το 1972 και τη Στοκχόλμη, πλήθος διεθνών συναντήσεων διαμόρφωσε το θεσμικό πλαίσιο γύρω από την αιφόρο ανάπτυξη. Μερικές από τις συναντήσεις αυτές, που αξίζει να αναφερθούν, είναι η Διακήρυξη του Μοντεβιδέο του 1982 και πάλι στη Στοκχόλμη, η Συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη («Agenda 21») του 1992, η Διάσκεψη για την Αειφόρο Ανάπτυξη στο Γιοχάνεσμπουργκ το 2002, η Διάσκεψη για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη στο Ρίο (Ρίο+20), η πρόσφατη Διάσκεψη στο Παρίσι για την Κλιματική Αλλαγή που πραγματοποιήθηκε το 2015, καθώς και η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ που συνέταξε τη Διακήρυξη της Χιλιετίας η οποία με

τους «Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης 2015-2030» έθεσε για πρώτη φορά το ζήτημα της «συλλογικής ευθύνης». Μέσα από τη Γενική αυτή Συνέλευση εκφράζεται η ανάγκη για διαμόρφωση συλλογικής συνείδησης απέναντι στο μέλλον του πλανήτη αλλά και στην ισότητα ανάμεσα στους πολίτες, επισημαίνοντας το δικαίωμα όλων στην αξιοπρεπή και ασφαλή διαβίωση.

Από τα θεσμικά κείμενα που προαναφέρθηκαν απορρέουν πέντε γενικές θέσεις σε σχέση με την προστασία του περιβάλλοντος (Βασιλειάδης κ.ά. 2016). Η πρώτη θέση διατυπώνει τη γενική υποχρέωση των κρατών να μην επιτρέπουν τη χρήση της επικράτειάς τους με τρόπο που μπορεί να προκαλέσει ζημιά στο περιβάλλον άλλων χωρών. Η δεύτερη θέση αφορά την υποχρέωση της καλόπιστης συνεργασίας για την προστασία του περιβάλλοντος, όπως αυτή εκφράζεται στην αρχή 24 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης για τις πυρηνικές δοκιμές (IC Reports 1974: 267, 268). Η τρίτη θέση αναφέρεται στην υποχρέωση των κρατών για ενημέρωση σε περίπτωση ατυχήματος στην επικράτειά τους, όπως συνέβη στην περίπτωση του Τσέρνομπιλ το 1986. Η τέταρτη θέση καλύπτει τη γενική αρχή της δέσμευσης για αποφυγή ρύπανσης στην ατμόσφαιρα και τα θαλάσσια ύδατα, ενώ η πέμπτη και τελευταία θέση εκφράζει την αρχή της προφύλαξης.

Όπως επισημαίνεται όμως στη συναφή βιβλιογραφία, πολλά κράτη εμφανίζονται απρόθυμα να δεσμευτούν, διότι η εθνική κυριαρχία πάνω στους φυσικούς πόρους αποτελεί ζήτημα ζωτικής σημασίας το οποίο δεν προτίθενται να υποβαθμίσουν (Βασιλειάδης 2016). Παράλληλα, η ευθύνη «ανεπτυγμένων» και «αναπτυσσόμενων» χωρών αναφορικά με την υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος επιμερίζεται (Δούση 2017). Από τη μια πλευρά η αλόγιστη κατασπατάληση των φυσικών πόρων στο όνομα της ανάπτυξης και από την άλλη η ανοχή επιζήμιων πρακτικών για το περιβάλλον στο όνομα της επιβίωσης συνθέτουν σε αδρές γραμμές το σύγχρονο διεθνές σκηνικό. Αποτυπώνονται, έτσι, για ακόμη μία φορά οι διεθνείς ανισότητες τόσο στη διαχείριση των φυσικών πόρων όσο και στη ρυθμιστική πολιτική γύρω από τα θέματα του περιβάλλοντος.

Η διεθνής περιβαλλοντική διακυβέρνηση ασκείται, τελικά, μέσα από μηχανισμούς εποπτείας που προκύπτουν από συνόδους, συνδιασκέψεις μερών, επιτροπές εφαρμογής ή συμμόρφωσης, διαμορφώνοντας ειδικά περιβαλλοντικά καθεστώτα. Ενδεικτικά τέτοια παραδείγματα αποτελούν η Σύμβαση της Βαρκελώνης του

1976 για την Προστασία του Θαλάσσιου Περιβάλλοντος και Παράκτιων Περιοχών της Μεσογείου, η Σύμβαση της Ουάσινγκτον του 1975 για το Διεθνές Εμπόριο Απειλούμενων Ειδών Άγριας Πανίδας και Χλωρίδας, η Σύμβαση του ΟΗΕ του 1992 για τη Βιοποικιλότητα και η Συνθήκη του 1972 για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς.

Τα ειδικά αυτά καθεστώτα έχουν ως έργο τους τη διασφάλιση της συμμόρφωσης με τη χρήση παραδοσιακών δικαστικών μηχανισμών αναγνωρίζοντας την ευθύνη των κρατών σε περίπτωση εξακολουθητικής μη συμμόρφωσης. Επιπρόσθετα, είναι επιφορτισμένα με την παρακολούθηση μέσα από διαδικασίες αναφοράς επιθεώρησης και προληπτικής παρακολούθησης (Βασιλειάδης κ.ά. 2016). Παράλληλα, υπάρχει πλήθος δικαστικών οργάνων αρμόδιων για την επίλυση τέτοιων διαφορών, όπως το Διεθνές Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας (ITLOS) με έτος ίδρυσης το 1982 και διάφορες επιτροπές (panels) που ασχολούνται κατά κύριο λόγο με θέματα διεθνούς εμπορίου.

Σε πολλές περιπτώσεις, παρ' όλα αυτά, τα διάφορα κράτη αγνοούν και δεν εφαρμόζουν τις διεθνείς συνθήκες ή δεσμεύονται μόνο σε πολύ μικρό βαθμό, εξαιτίας του ελαστικού χαρακτήρα του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου. Χρειάζονται, λοιπόν, αρκετά βήματα ακόμη, για να έχουμε αποτελεσματική λειτουργία των διεθνών κανόνων προστασίας του περιβάλλοντος τόσο με τη στενή όσο και με την ευρεία έννοια.

δ. Το ζήτημα της λήψης αποφάσεων

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, τα περιβαλλοντικά προβλήματα έχουν σήμερα μετατραπεί σε εμπόδια-κλειδί για την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία των πολιτών σε πολλές χώρες στον κόσμο. Ειδικά στις «αναπτυσσόμενες» χώρες ο πληθυσμός επηρεάζεται καταλυτικά από διάφορες μορφές ρύπανσης και υποβάθμισης εδάφους-υπεδάφους, εκτιθέμενος σε υψηλού βαθμού περιβαλλοντικούς κινδύνους. Η διαχείριση των κινδύνων αυτών αποτελεί σημαντικό βήμα για την εξάλειψη των ανισοτήτων διεθνώς.

Παρά τα σημαντικά βήματα που έχουν σημειωθεί στον τομέα της διεθνούς περιβαλλοντικής διακυβέρνησης υπάρχουν ακόμη ανοιχτά θέματα και δυσεπίλυτα ζητήματα (Wingqvist κ.ά. 2012). Κυρίαρχο πρόβλημα θεωρείται το γεγονός ότι το χάσμα ανάμεσα στις «ανεπτυγμένες» και «αναπτυσσόμενες» χώρες μοιάζει αγε-

φύρωτο (IEG-SFpaper 2000). Αυτό αποδίδεται στην έλλειψη συνεκτικότητας του θεσμικού πλαισίου, σε έλλειψη πολιτικής βούλησης αλλά κυρίως σε σύγκρουση συμφερόντων.

Η διχοτομημένη πρόσληψη του πλανήτη σε «ανεπτυγμένες» και «αναπτυσσόμενες» χώρες σχετίζεται άμεσα και με το ότι η περιβαλλοντική διακυβέρνηση ασκείται βάση επιστημονικών θέσεων, εργαλείων και μεθόδων που έχουν στοιχειοθετηθεί από τις «ανεπτυγμένες» χώρες του Βορρά. Ερευνητές σημειώνουν ότι τα τελευταία χρόνια πολλές «αναπτυσσόμενες» χώρες έχουν να προσφέρουν στην υφιστάμενη γνώση (Karls-son 2002). Παρ' όλα αυτά, οι «αναπτυσσόμενες» χώρες μένουν παραγκωνισμένες τόσο στο πολιτικό όσο και στο επιστημονικό κομμάτι της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης.

Στην προβληματική αυτή θα πρέπει να αξιολογηθεί το γεγονός ότι οι «αναπτυσσόμενες» χώρες δεν έχουν ομοιογενή φυσιογνωμία. Αντίθετα, αποτελούνται από κράτη με διαφορετικό ρόλο στη διεθνή σκηνή. Στην ομάδα αυτή εντάσσονται περίπου 170 κράτη τα οποία γεωγραφικά εντοπίζονται στην Αφρική (Engel κ.ά. 2005), τη Λατινική Αμερική και την Ασία¹¹. Ανάμεσά τους βρίσκονται αναδυόμενες οικονομίες, όπως η Κίνα, η Ινδία, η Ρωσία, πετρελαιοπαραγωγά κράτη, νέα βιομηχανοποιημένα κράτη, καθώς και οι σαράντα οχτώ φτωχότερες χώρες του πλανήτη, σύμφωνα με την κατάταξη του ΟΗΕ.¹²

Στη διεθνή βιβλιογραφία διερευνάται ο συσχετισμός μεταξύ του ΔΝΤ και του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ (Clar κ.ά. 2010). Οι χώρες που μετέχουν στους δυο αυτούς οργανισμούς κατέχουν ρόλο ρυθμιστή στα περιβαλλοντικά και λοιπά διεθνή ζητήματα. Ειδικότερα, ερευνητική έμφαση δίνεται στον ρόλο των πέντε χωρών (Κίνα, Ρωσία, ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο και Γαλλία) οι οποίες είναι μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ και έχουν δικαίωμα αρνησι-κυρίας σε όλες τις αποφάσεις. Λιγότερη βαρύτητα δίνεται στις δέκα χώρες, εκλεγμένα μέλη στο Συμβούλιο Ασφαλείας, των οποίων η ψήφος δεν θεωρείται και τόσο σημαντική (Ο' Neil 1996). Στη διεθνή βιβλιογραφία διατυπώνεται η θέση σύμφωνα με την οποία η οικονομική ενίσχυση στις «αναπτυσσόμενες» χώρες μέσω του ΔΝΤ δύναται να επηρεάσει αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ μέσω πίεσης που ασκείται σε μέλη του (Clar κ.ά. 2010).

Σύμφωνα με όλα αυτά, η διεθνής περιβαλλοντική πολιτική έχει ενταχθεί σε συμφραζόμενα στα οποία συναντώνται πολλοί διαφορετικοί ενδιαφερόμενοι (stakeholders/share-holders) που εξυπηρετούν διαφορετικά συμφέροντα. Σε όλες αυτές τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων επικρατεί «ο νόμος του ισχυρού». Με αφετηρία τη διαπίστωση αυτή πολλοί ερευνητές θεωρούν πως ο σεβασμός της ισότητας των πολιτών και των αρχών του συμμετοχικού σχεδιασμού είναι σημαντικότερες αξίες συγκριτικά με την πιστή εφαρμογή τεχνοκρατικών λύσεων (Wingqvist κ.ά. 2012). Έτσι, στη σχετικά πρόσφατη βιβλιογραφία δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία της εξάλειψης των κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων με στόχο τη δημιουργία αειφόρων κοινοτήτων (Raco 2007). Βασική προϋπόθεση για την αειφορία αποτελεί η ισονομία και η δυνατότητα ισόρροπης ανάπτυξης η οποία δεν δημιουργεί ζώνες αποκλεισμού, εξασφαλίζοντας ίσες ευκαιρίες για όλους σε μικροεπίπεδο αλλά και σε μακροεπίπεδο.

Προχωρώντας πέρα από αυτό, επιστήμονες του κλάδου επισημαίνουν τον κίνδυνο που ελλοχεύει μέσα από την εφαρμογή μεθόδων περιβαλλοντικής διακυβέρνησης ως προς τις «αναπτυσσόμενες» χώρες και τον φυσικό πλούτο τον οποίο διαθέτουν. Μιλούν, μάλιστα, για πολιτικές σύγχρονου «πράσινου ιμπεριαλισμού» (Δούση 2014). Η ιμπεριαλιστική προσέγγιση αναφορικά με το φυσικό περιβάλλον είναι γνωστή από την περίοδο της αποικιοκρατίας (Grove 1995). Οι σύγχρονες, όμως, τάσεις που ανιχνεύονται υπερβαίνουν τους συσχετισμούς της αποικιοκρατικής περιόδου, εμπλέκοντας συνθετότερες μορφές λήψης αποφάσεων, νέους διασυνοριακούς συσχετισμούς και νέες προκλήσεις για το φυσικό περιβάλλον αλλά και τις ευαίσθητες πληθυσμιακές ομάδες που συναντώνται στις περιοχές αυτές.

III. Διεθνείς ανισότητες και περιβαλλοντική διακυβέρνηση

Μερικά παραδείγματα

Η υφιστάμενη βιβλιογραφία αναγνωρίζει ότι εγχειρήματα περιβαλλοντικής διακυβέρνησης μπορούν να προκύψουν είτε με διαδικασίες λήψης αποφάσεων και πρωτοβουλιών από κάτω-προς-τα-πάνω είτε με σχεδιασμό από πάνω-προς-τα-κάτω. Οι προσεγγίσεις από κάτω-προς-τα-πάνω βασίζονται κυρίως σε συλλογικές εθελοντικές δράσεις και μπορούν να δώσουν το έναυσμα σε

ομοσπονδιακά ή άλλα ιδρύματα, ώστε να συντονίσουν μικρότερης κλίμακας εγχειρήματα (Ostrom 1998). Αντίθετα, οι διαδικασίες από πάνω-προς-τα-κάτω ουσιαστικά αποπολιτικοποιούν τα ζητήματα σχεδιασμού (Pissourios 2014) ομογενοποιώντας τις εξειδικεύσεις τοπικού χαρακτήρα. Εδώ επιλέχθηκαν παραδείγματα ενδεικτικά των σύγχρονων τάσεων τα οποία παρουσιάζουν τους διαφορετικούς εμπλεκόμενους που επηρεάζουν τη λήψη αποφάσεων. Τα παραδείγματα αυτά αφορούν μερικά από τα κρίσιμα σύγχρονα περιβαλλοντικά και κοινωνικά ζητήματα που καλείται να διαχειριστεί η διεθνής περιβαλλοντική διακυβέρνηση.

Το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής

Η υπερθέρμανση του πλανήτη που αποδίδεται στην ανθρωπογενή δραστηριότητα¹³ απασχολεί έντονα τη διεθνή κοινότητα από τη δεκαετία του '80. Η Παγκόσμια Διάσκεψη για την Αλλαγή της Ατμόσφαιρας που πραγματοποιήθηκε το 1988 στο Τορόντο όρισε τη βάση για τη μείωση των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου. Η διαχείριση του θέματος αυτού εγείρει κρίσιμα ζητήματα δικαιοσύνης, εκφράζοντας τις ανισότητες μεταξύ «Βορρά» και «Νότου» (Chambers κ.ά. 2000).

Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι η ομάδα των «λιγότερο προηγμένων χωρών» ευθύνεται μόνο για το 2% των παγκόσμιων εκπομπών, λόγω της αποψίλωσης των δασών και της γεωργικής δραστηριότητας (Δούση 2017). Πρόκειται για πενήντα περίπου χώρες στην υποσαχάρια περιοχή της Αφρικής και την κεντρική Ασία. Στο πνεύμα αυτό και άλλες χώρες ζητούν την ανάληψη μεγαλύτερης ευθύνης από τα «προηγμένα» βιομηχανικά κράτη τα οποία επιβαρύνουν περισσότερο την ατμόσφαιρα διαχρονικά. Επισημαίνουν δε πώς η μείωση των εκπομπών των «ανεπτυγμένων» χωρών που σημειώνεται σήμερα οφείλεται στη μετεγκατάσταση ρυπογόνων χρήσεων στην επικράτειά τους (Islam κ.ά. 2017).

Από την άλλη πλευρά οι «ανεπτυγμένες χώρες» προτάσσουν το επιχείρημα των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας για τη μείωση των εκπομπών τους. Σημαντικά είναι τα αποτελέσματα ερευνών γύρω από το θέμα αυτό τα οποία διεξάγονται σε ετήσια βάση από τον οργανισμό «Germanwatch» με έδρα τη Βόννη της Γερμανίας. Διερευνώνται οι επιδόσεις των πενήντα οχτώ χωρών οι οποίες είναι υπεύθυνες για περισσότερο από το 90% των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα, αναδεικνύοντας τις καλές πρακτικές που εφαρμόζονται

αλλά και τα προβλήματα που συναντώνται στη διαχείριση του ζητήματος.

Η Συμφωνία του Παρισιού (2015), κείμενο 29 άρθρων με ρυθμιστικό χαρακτήρα ως προς την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, προτείνει ως ρύθμιση τον περιορισμό της αύξησης της θερμοκρασίας σε λιγότερο από 2° C σε σχέση με τα προβιομηχανικά επίπεδα. Για την επίτευξη του στόχου αυτού η Συμφωνία επισημαίνει την αναγκαιότητα της ενίσχυσης των «αναπτυσσόμενων» χωρών από τις «ανεπτυγμένες» με κατάλληλους χρηματοδοτικούς μηχανισμούς. Αναφέρεται μία τρίτη κατηγορία χωρών, «οι άλλες χώρες», οι οποίες οφείλουν να συνδράμουν σε εθελοντική βάση. Εδώ γίνεται αναφορά στις αναδυόμενες οικονομίες (Δούση 2017) και έτσι ο δυϊσμός των προηγούμενων δεκαετιών δίνει τη θέση του σε μια συμφωνία που αντικατοπτρίζει τις τρέχουσες αλλαγές στον παγκόσμιο χάρτη της οικονομίας. Το αν θα εφαρμοστούν όλα αυτά στην πράξη και το αν όντως θα ενισχυθούν οι «αναπτυσσόμενες» χώρες μένει ανοιχτό.

Ρίο 1992 και διαχείριση των δασών

Βασικό θέμα αντιπαράθεσης μεταξύ «ανεπτυγμένων» και «αναπτυσσόμενων» χωρών αποτελεί η διαχείριση των δασών. Οι «αναπτυσσόμενες» χώρες έχουν στην επικράτειά τους τις μεγαλύτερες δασικές εκτάσεις τις οποίες και εκμεταλλεύονται για εξασφάλιση πρώτων υλών και λοιπούς εμπορικούς σκοπούς. Η ευαισθητοποίηση για την προστασία των δασών εκφράζεται από τις «ανεπτυγμένες» χώρες του Βορρά οι οποίες έχουν στηρίξει την οικονομία και την παραγωγική τους δομή σε άλλες βάσεις.

Η δήλωση των Αρχών για την προστασία και ανάπτυξη των δασών, όπως διατυπώθηκε το 1992 στο Ρίο, περιλαμβάνει δεκαπέντε αρχές και συσχετίζει την περιβαλλοντική αξία κάθε τύπου δασικής έκτασης με την οικονομική της αποτίμηση. Υπογραμμίζεται η σχέση του δάσους με την ανάπτυξη και το περιβάλλον τόσο σε επίπεδο θεσμικών κανόνων δικαίου όσο και σε προγραμματισμό εθνικών κατευθύνσεων σχεδιασμού (Γρηγορίου κ.ά. 1993).

Η κριτική στην προσέγγιση αυτή επισημαίνει την αδυναμία διαμόρφωσης σταθερών βάσεων για μελλοντική κατοχύρωση και τονίζει τη διστακτικότητα για άμεση και ουσιαστική διαχείριση (Γρηγορίου κ.ά. 1993). Παράλληλα, η διαχείριση των δασικών πόρων εγείρει ζητήματα εθνικής κυριαρχίας με τις χώρες του

Νότου να υπερασπίζονται το δικαίωμα διαχείρισης των εκτάσεων που βρίσκονται στην επικράτειά τους (Δούση 2014).

Προστασία της στιβάδας του όζοντος

Η προστασία της στιβάδας του όζοντος παρουσιάζεται στη συναφή βιβλιογραφία ως ένα από τα λίγα επιτυχημένα παραδείγματα διακρατικής συνεργασίας. Το Πρωτόκολλο του Μόντρεαλ το 1987 για τις ουσίες που απομειώνουν τη στιβάδα του όζοντος αποτέλεσε τη βάση της διαχείρισης του ζητήματος. Κλειδί της επιτυχίας αποτελεί το γεγονός ότι αφορούσε τη λειτουργία συγκεκριμένων βιομηχανικών μονάδων, επηρεάζοντας κατά κύριο λόγο μόνο τα κράτη της ιθαγένειάς τους.

Παράλληλα, η παύση παραγωγής και χρήσης χλωροφθορανθράκων, η οποία τελικά επιτεύχθηκε και κατοχυρώθηκε μέσα από διεθνείς συμφωνίες, σχετίστηκε άμεσα με τις ήδη ορατές επιπτώσεις στην ανθρώπινη υγεία. Έτσι, τα αυξανόμενα σε πλήθος και σοβαρότητα περιστατικά μελανώματος που οφείλονταν στην τρύπα του όζοντος αποτέλεσαν βασικό μοχλό πίεσης για τη λήψη μέτρων.

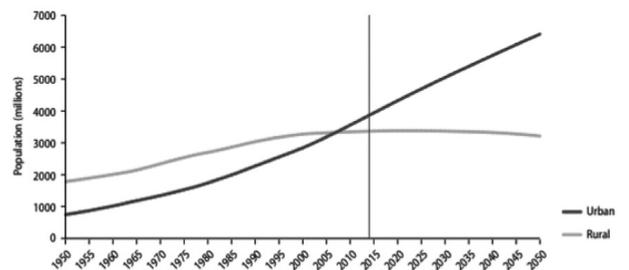
Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι η «ομάδα των 77» εξαιρέθηκε για δέκα χρόνια από την κατάργηση των χλωροφθορανθράκων. Πρόκειται για τις G77, ομάδα χωρών που προέκυψε μετά το Κίνημα των Αδεσμεύτων του 1961. Περιλαμβάνει χώρες που δεν ανήκαν σε καμία σφαίρα επιρροής. Η «ομάδα των 77» αποτελεί, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, τον βασικό διαπραγματευτικό μηχανισμό για τις χώρες του «Τρίτου Κόσμου» πάνω στα διεθνή ζητήματα (Δούση 2014). Ξεκίνησε το 1964 στο πλαίσιο της Διάσκεψης του ΟΗΕ για το Εμπόριο και την Ανάπτυξη ως προσωρινή ομάδα διαβούλευσης. Η δεκαετής εξαίρεσή τους από τα μέτρα προστασίας της στιβάδας του όζοντος οφείλεται τόσο στην κατανόηση των δυσκολιών από πλευράς τους για παρακολούθηση των προτεινόμενων μέτρων όσο και σε πολιτικούς σκοπούς.

Οι προκλήσεις για τον αστικό πληθυσμό του πλανήτη

Στη διεθνή σκηνή υπάρχει έντονος προβληματισμός για την εξέλιξη των αστικών κέντρων και για την ποιότητα ζωής των κατοίκων σε αυτά. Σε διάφορες χώρες στον κόσμο, «ανεπτυγμένες» και «αναπτυσσόμενες», υπάρχουν ανοιχτά ζητήματα ως προς τις διάφορες μορφές ρύπανσης αλλά και ως προς τους γενικότερους όρους διαβίωσης. Σχετική έκθεση του ΟΗΕ (2014)

αναφέρει ότι το 2014 το 54% του πληθυσμού της γης κατοικούσε σε αστικά κέντρα και μέχρι το 2050 το ποσοστό αυτό θα φτάσει στο 66%.

Προγράμματα όπως το «Habitat I» (1976), το «Habitat II» (1996), το «Agenda 21» (1992) εκφράζουν τους προβληματισμούς αυτούς, προσπαθώντας να δώσουν τις κατάλληλες κατευθύνσεις για άρση του αδιεξόδου. Ειδικότερα στο «Agenda 21» δίνεται έμφαση στον ρυθμιστικό ρόλο των τοπικών φορέων αναφορικά με τη βελτίωση των όρων διαβίωσης.¹⁴ Για τα επόμενα χρόνια η Νέα Αστική Ατζέντα («Habitat III», 2016-2036) θέτει τις βασικές προϋποθέσεις για τη μελλοντική βιώσιμη ανάπτυξη στα αστικά κέντρα. Με έμφαση στον σχεδιασμό των πόλεων αλλά και στους συσχετισμούς μεταξύ των εμπλεκόμενων στη λήψη αποφάσεων δίνει βαρύτητα σε δέκα σημεία ενδεικτικά των

Διάγραμμα 1, Πηγή: UN, 2014, ηλεκτρονική δημοσίευση στο <https://esa.un.org/unpd/wup/publications/files/wup2014-highlights.pdf>, τελευταία πρόσβαση 12/3/2018

μελλοντικών προκλήσεων, θέτει πέντε βασικούς στόχους, διαμορφώνοντας το διεθνές όραμα της αστικής βιωσιμότητας και ορίζει επτά άξονες δράσης.

Αξίες όπως η ισότητα μεταξύ των πολιτών και πρακτικές όπως ο συμμετοχικός σχεδιασμός έχουν εξέχουσα θέση στο κείμενο αυτό. Η αναφορά στο δικαίωμα στην πόλη θέτει τη βάση της βιώσιμης ανάπτυξης, μιλώντας για πόλεις που είναι «ανοιχτές» σε όλους. Πόλεις όπου δεν περιθωριοποιούνται ομάδες του πληθυσμού. Πρόθεση του ΟΗΕ είναι η χρήση της Νέας Αστικής Ατζέντας ως βασικού εργαλείου άσκησης διεθνούς, περιφερειακής και εθνικής πολιτικής για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη με σεβασμό στις τοπικές ιδιαιτερότητες κάθε χώρας.

Η εικοσαετής αυτή αξιολόγηση των στόχων που θέτει κάθε πρόγραμμα «Habitat» και οι επιπτώσεις των αντίστοιχων πολιτικών διαμορφώνουν τον κριτικό αναστοχασμό πάνω στα πεπραγμένα. Οι δυνατότητες βελ-

τίωσης των όρων ζωής στις σύγχρονες πόλεις με εργαλεία όπως η Νέα Αστική Ατζέντα μένουν να διερευνηθούν σε βάθος χρόνου, αφού οι επιταγές της ελεύθερης αγοράς επηρεάζουν καταλυτικά τον χωρικό σχεδιασμό. Έργα «ναυαρχίδες», συχνά σχετιζόμενα με το πολιτιστικό προϊόν που προβάλλει κάθε χώρα και με τη συμβολή διάσημων αρχιτεκτόνων, εντείνουν τις ανισότητες μέσα στην πόλη.¹⁵ Παράλληλα, οι κοινωνικοοικονομικές ανισότητες στη στέγαση που εντοπίζονται σε πολλά αστικά κέντρα σε όλο τον κόσμο αναδεικνύουν για ακόμη μία φορά τις αντιθέσεις που διαχρονικά υπάρχουν. Μένει, λοιπόν, ανοιχτό το κατά πόσο το συγκεκριμένο εργαλείο διαχείρισης της αστικής κρίσης θα αποτελέσει την απάντηση στα δυσεπίλυτα προβλήματα των σύγχρονων πόλεων.

Στα παραδείγματα που προηγήθηκαν αναδεικνύονται οι αντιθέσεις αλλά και οι αντιφάσεις των σύγχρονων πολιτικών γύρω από τη διαχείριση περιβαλλοντικών ζητημάτων όπου από τη μια πλευρά βρίσκεται η ελεύθερη αγορά και η «ανάπτυξη», ενώ από την άλλη οι πραγματικές ανάγκες των ανθρώπων, ειδικά στις φτωχότερες χώρες του πλανήτη. Αυτό που διακυβεύεται ουσιαστικά είναι το ίδιο το μέλλον του πλανήτη τόσο σε επίπεδο εξάντλησης φυσικών πόρων και καταστροφής φυσικού περιβάλλοντος όσο και σε επίπεδο κοινωνικο-οικονομικών ανισοτήτων.

Οι μέχρι σήμερα πολιτικές δεν έχουν συμβάλει στην άμβλυνση των διακρατικών ανισοτήτων τις οποίες καταλήγουν να συντηρούν. Μένουν, λοιπόν, ανοιχτά ερωτήματα για το τι πρόκειται να συμβεί στα επόμενα χρόνια, με ποιους τρόπους θα εφαρμοστούν οι πρόσφατες διεθνείς συμφωνίες και τι επιπτώσεις θα έχουν. Παράλληλα, μένει επίσης ανοιχτό το κατά πόσο θα υπάρξουν ορατές αλλαγές –προς το καλύτερο– στην καθημερινότητα των κατοίκων, ειδικά στις οικονομικά ασθενέστερες χώρες του κόσμου. Συμπερασματικά, οι οποίες εφαρμοσμένες πολιτικές δεν έχουν εξασφαλίσει την ισορροπία ανάμεσα σε περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές παραμέτρους, όπως πρεσβεύουν βασικά θεσμικά κείμενα που μνημονεύθηκαν προηγουμένως.

IV. Συμπεράσματα

Σύμφωνα με όλα τα προηγούμενα, το ζήτημα των διεθνών ανισοτήτων αποτελεί βασική παράμετρο για τη χάραξη πολιτικής στον τομέα της περιβαλλοντικής δια-

κυβέρνησης. Οι διεθνείς συσχετισμοί και οι διαφορετικοί οργανισμοί στους οποίους μετέχουν «ανεπτυγμένες» και «αναπτυσσόμενες» χώρες διαμορφώνουν το πλαίσιο χάραξης της πολιτικής αυτής. Παρά τις όποιες δεσμεύσεις των διεθνών θεσμικών κειμένων η περιβαλλοντική κρίση συνεχίζεται, όπως επίσης η φτώχεια, η περιθωριοποίηση, ο αποκλεισμός. Εδώ, πρόκειται εκτός των άλλων και για αποκλεισμό από τη λήψη αποφάσεων σε διεθνές επίπεδο. Οι χώρες του Βορρά διαχειρίζονται το εύρος των επιλογών για τις χώρες του Νότου με τις τελευταίες να βρίσκονται παραγκωνισμένες και στον επιστημονικό διάλογο. Σημαντικό πρόβλημα αποτελεί η παραβίαση των διεθνών κανόνων, καθώς και η αδυναμία εύρεσης οργανισμού άσκησης διεθνούς περιβαλλοντικής πολιτικής.

Παράλληλα, η μετακίνηση των βιομηχανιών σε χώρες με χαμηλό εργατικό κόστος δημιουργεί ανακατατάξεις σε θέματα όπως η εκπομπή αερίων του θερμοκηπίου οι οποίες, τελικά, δεν οφείλονται μόνο σε υιοθέτηση καλών πρακτικών από τις «ανεπτυγμένες» χώρες. Ταυτόχρονα, η ελαστικότητα του διεθνούς θεσμικού πλαισίου αφήνει περιθώρια στην αλόγιστη εκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος. Παρ' όλα αυτά, η προσπάθεια διαμόρφωσης διεθνούς πολιτικής για τη διαχείριση της περιβαλλοντικής κρίσης αποτελεί σημαντικό βήμα για την ομαλή διαβίωση στον πλανήτη.

Οι προσπάθειες οφείλουν να ενταθούν τόσο για τη διάσωση του φυσικού περιβάλλοντος όσο και για την εξάλειψη των διεθνών ανισοτήτων, όπως άλλωστε πρεσβεύουν τα διεθνή θεσμικά κείμενα.¹⁶ Ο περιορισμός των προνομιών των ισχυρών, μέσα από ορθά οργανωμένους διεθνείς μηχανισμούς, αποτελεί μονόδρομο για την επίλυση όλων αυτών των ζητημάτων.

Ένας από τους βασικούς στόχους που οφείλουν να τεθούν είναι το να αποκτήσουν ουσιαστικό χαρακτήρα τα διεθνή κείμενα αρχών, παύοντας να αποτελούν ευχολόγια. Με ανοιχτά ερωτήματα για τις μέχρι σήμερα εφαρμοσμένες πολιτικές αναζητούνται τα βήματα που θα οδηγήσουν στην αειφορία και σε έναν κόσμο που παρέχει πραγματικά ίσες ευκαιρίες σε όλους σε όλα τα επίπεδα σχεδιασμού χωρίς την κερδοσκοπία πάνω στη ακραία φτώχεια και την αλόγιστη εκμετάλλευση στο όνομα της ανάπτυξης.

Σημειώσεις

3. Για την προστασία της γουνοφόρας φώκιας.
4. Η έρευνα ήταν ανάθεση της Λέσχης της Ρώμης (Club of Rome).
5. Και οι δυο λέξεις αποδίδουν την αγγλική ορολογία sustainability/sustainable development. Διάφοροι άλλοι όροι έχουν χρησιμοποιηθεί στα ελληνικά για την απόδοση της ουσίας του όρου «sustainable». Ενδεικτικά, σε συναφή κείμενα απαντώνται: αυτο-συντηρούμενη, αξιοβίωτη, αέναη, οικολογικά διατηρήσιμη, ήπια ανάπτυξη, οικοανάπτυξη κ.ά. Συχνά, η επιλογή όρου για την απόδοση του «sustainable» στα ελληνικά εγείρει διαφωνίες και επισημονικές διαμάχες που ξεπερνούν τους σκοπούς της παρούσας εργασίας. Εδώ ο όρος «sustainable» αποδίδεται στα ελληνικά ως «αειφορία/αειφόρος ανάπτυξη».
6. Βλ. http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm/, διαδικτυακή πύλη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη στρατηγική Ευρώπη 2020.
7. Για τουλάχιστον είκοσι εκατομμύρια ανθρώπους στην ΕΕ.
8. Για παράδειγμα, το θέμα της όξινης βροχής παρουσιάζεται ως περιφερειακό (Ξεπαπαδέας 2005).
9. Οι όροι αναφέρονται εδώ εντός εισαγωγικών, λαμβάνοντας υπόψη τις θέσεις σημαντικών επιστημόνων που αναφέρουν πως οι τόποι δεν βρίσκονται μπροστά ή πίσω στην ίδια ιστορία ούτε όλοι οι τόποι οφείλουν να συγκρίνονται με αστικές ή μη μορφές που βρίσκονται στον δυτικό κόσμο (Roy, Ong 2011).
10. Σε διεθνείς συναντήσεις ως επίσημη θέση αλλά και στον ημερήσιο Τύπο, βλ. ενδεικτικά <https://www.theguardian.com/world/2007/jun/25/china.environment>, (τελευταία πρόσβαση 3/3/2018).
11. Κατάταξη σύμφωνα με την ιστοσελίδα <http://web.worldbank.org>
12. Ανάλογα με το κατά κεφαλήν εισόδημα, το επίπεδο αναλφαριθμητισμού, τον βαθμό εκβιομηχάνισης. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. στον επίσημο διαδικτυακό τόπο <http://unohrls.org/>
13. Ο αντίλογος στην άποψη αυτή αποδίδει την όποια θερμοκρασιακή μεταβολή στις φυσικές διακυμάνσεις της ηλιακής δραστηριότητας. Παρά τις όποιες αντιρρήσεις η τελευταία έκθεση του 2014 της Διακυβερνητικής Επιτροπής για την Κλιματική Αλλαγή θεωρεί πως η υπερθέρμανση οφείλεται στην ανθρωπογενή δραστηριότητα. Βλ. σχετική αναφορά και στο Δούση 2017:20.
14. Βλ. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>, (τελευταία πρόσβαση 28/2/2018).
15. Ενδεικτικά βλ. Ronzini 2010 ο οποίος με αφετηρία την περίπτωση του Μπιλμπάο κάνει αναφορά στη ραγδαία αλλαγή της χωρο-κοινωνικής φυσιογνωμίας μιας περιοχής που έγινε σε τέτοιο βαθμό, ώστε, όπως αναφέρει, «οι αρχές ενός επιστημονικού πεδίου παραβιάζουν την ηθική ενός άλλου». Τα φαινόμενα άλλωστε «εξευγενισμού» με απομάκρυνση των ευαίσθητων πληθυσμιακών ομάδων είναι βιβλιογραφικά καταγεγραμμένα και τεκμηριωμένα με μακρά ιστορία διεθνώς.
16. Για χρήσιμο συναφές υλικό βλ. στους διαδικτυακούς τόπους: United Nations Development Program (2011). *Sustainability and Equity: A Better Future for All*. Human Development Report 2011. (Summary). <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/summary/>
United Nations. *Commission for Sustainable Development* <https://sustainabledevelopment.un.org/csd.html> United Nations. , Human Development Reports <http://hdr.undp.org/en>, United Na-

tions. Sustainable Development Goals, <http://www.un.org/sustainabledevelopment/>

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Βασιλειάδης Δ., Διβάνη Χ., Κουσκουνά Μ., Παπαπετρόπουλος Α. (2016) *Περιβάλλον, Διαγράμματα, Σχόλια, Νομολογία, Υποδείγματα*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Γρηγορίου Π., Σαμιώτης Γ., Τσάλτας Γ. (1993) *Η Συνδιάσκριση των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Παράρτημα: Τα νομικά κείμενα της Συνδιάσκρισης*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Δελλής Γ. (1997) *Το περιβάλλον ως στοιχείο της κοινοτικής έννομης τάξης και η συνθήκη του Άμστερνταμ*, ΠερΔικ 1997, σελ.295
- Δούση Ε. (2017) *Κλιματική Αλλαγή, Σειρά Μικρές Εισαγωγές*, Εκδ. Παπαδόπουλος, Αθήνα
- Δούση Ε. (2014) *Περιβαλλοντική Διακυβέρνηση σε κρίση. Rio+20: Υποσχέσεις με αβέβαιη εφαρμογή*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Δούση Ε. (2001) *Η κοινοτική πολιτική του περιβάλλοντος και η επίδρασή της στην περίπτωση της Ελλάδας*, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα
- Λεοντίδου Α. (2011) *Πόλεις της σιωπής*, Πολιτιστικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Αθήνα
- Λουξεμπουργκ Ρ. (2011). *Η Συσσώρευση του Κεφαλαίου, Πρώτος Τόμος*. μτφ. Μιχαήλ Θ., Αθήνα, Εκδόσεις: Διεθνής Βιβλιοθήκη.
- Μάσσεϋ Ντ. (2001) *Φιλοσοφία και Πολιτικές της Χωρικότητας*, Εκδ. Παπασωτηρίου, Αθήνα
- Μιtrakos, T. (2018). Οικονομικές ανισότητες, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Η διεθνής εμπειρία και η περίπτωση της Ελλάδας κατά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης. Κοινωνική Πολιτική, 9, 7-24. doi: <http://dx.doi.org/10.12681/sp.15983>
- Ντελέζ Ζ. (2001) *Υστερόγραφο για τις κοινωνίες του ελέγχου*, μτφ. στα ελληνικά: «Η κοινωνία του ελέγχου» Εκδόσεις Ελευθεριακή Κουλτούρα», Αθήνα
- Σιούτη Γ. (2011) *Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος*, Β' Έκδοση, Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα
- Σπανού Κ. (2005) «Δημόσια διοίκηση και περιβάλλον» αναφορά στο έργο των Pridham G. και Magone J.M., στον συλλογικό τόμο «Η περιβαλλοντική πολιτική στην Ελλάδα» Σκούρτος Μ.Σ., Σοφούλης Κ.Μ., εκδόσεις Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, 2005, Αθήνα
- Χατζημιχάλης Κ. Βαΐου Ν. (2012) *Ο χώρος στην αριστερή σκέψη*, νήσος, Αθήνα

Ξενόγλωσση

- Chambers P., Jensen R. (2000) *Transboundary Air Pollution, Environmental Aid and Political Uncertainty*, Journal of Environmental Economics and Management doi: 10.1006/jem.2000.1171, ηλεκτρονική δημοσίευση στο <https://www3.nd.edu/~rjensen1/research/Transboundary.pdf>, τελευταία πρόσβαση 20/3/2018

- Clap J., Wilkinson R. (2010) *Global Governance, Poverty and Inequality*, Routledge, London, ηλεκτρονική δημοσίευση στο <https://www.irfannooruddin.org/uploads/3/0/9/6/30962817/nooruddin&vreland2010.pdf>, τελευταία πρόσβαση 1/3/2018
- Engel U., Olsen G.R. (2005) *Africa and the North: Between Globalization and Marginalization*, Rutledge, London
- Grove R. (1995) *Green Imperialism: Colonial Expansion, Tropical Island Edens and the Origins of Environmentalism, 1600-1860*, Studies in Environment and History, Cambridge University Press, UK
- Harvey, D. (1982) *The Limits to Capital*, Basil Blackwell, Oxford.
- Harvey D. (2001). *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. New York, Publisher, Routledge.
- Islam N., Winkel J. (2017) *Climate Change and Social Inequality*, DESA Working Paper No. 152 ST/ESA/2017/DWP/152, UNITED NATIONS Department of Economic and Social Affairs, New York, USA ηλεκτρονική δημοσίευση στο http://www.un.org/esa/desa/papers/2017/wp152_2017.pdf, τελευταία πρόσβαση 18/3/2018
- Jorgenson A, Riley D. (2012) *Environmental Problems*, διαθέσιμο στο <https://www.researchgate.net/publication/269409535>, τελευταία πρόσβαση 4/12/2018
- Karlsson S. (2002) *The North-South Knowledge Divide: Consequences for Global Environmental Governance*, ηλεκτρονική δημοσίευση στο <https://environment.yale.edu/publication-series/documents/downloads/h-n/karlsson.pdf>, τελευταία πρόσβαση 3/3/2018
- Massey, D., Allen, J., Sarre, P. (1999) *Human Geography Today*, Polity Press, Cambridge
- O'Neill B. (1996) *Power and Satisfaction in the United Nations Security Council*, Journal of Conflict Resolution 40: 2 (June).
- Oosthoek J., Gills B. (2005) *Humanity at the Crossroads: The Globalization of Environmental Crisis*, Globalizations, Volume 2, Issue 3 December 2005, p. 283-291.
- Ostrom E. (1998) *A Behavioral Approach to the Rational Choice Theory of Collective Action*. American Political Science Review 92(1): 1-22
- Pissourios I. (2014), *Top-down and bottom-up Urban and Regional Planning: Towards a Frame Work for the Use of Planning Standards*, European Spatial Research and Policy, Volume 21, number 1
- Poindexter G. (1995) *Addressing Morality in Urban Brownfield Redevelopment: Using Stakeholder Theory to Craft Legal Process*, 15 Va. Env'tl. L.J. 37 <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/velj15&div=9&id=&page=>, τελευταία πρόσβαση 20/2/2018
- Ponzini, D. (2010). «Bilbao Effects and Narrative Defects», *Cahiers de recherche du Programme Villes and territoires*, 2010 Paris, Sciences Po
- Raco M. (2007) "Building Sustainable Communities: Spatial Policy, Place Imaginations and Labour Mobility in post-war Britain" Policy Press, Bristol
- Roy A., Ong A. (2011) *Worlding Cities: Asian Experiments and the Art of Being Global*, Wiley, Oxford, UK
- Sassen S., (2005) The Global City: Introducing a Concept, Brown Journal of World Affairs, volume xi, issue 2
- Sassen S. (2001) "The Global City: New York, London, Tokyo", Princeton University Press, NY
- Schutze R. (2003) Dynamic Integration-Article 308 EC and Legislation, in The Course of the Common Market, a Review Essay, OJLS, p.333
- WRI (2002) *Environmental Governance. Whose Voice? Whose Choice?*, World Resources 2002-2004: Decisions for the Earth: Balance, Voice and Power, WRI, Washington, DC. P.1.
- Najam A., Papa M, Taiyab N., (2006) *Global Environmental Governance: A Reform Agenda*, "Mapping Global Environmental Governance Reform" Project of the International Institute for Sustainable Development (IISD), ISBN 1-895536-91-x

Θεσμικά Κείμενα

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο
Χάρτα του Aalborg
Χάρτα της Αθήνας (1933)
Νέα Χάρτα της Αθήνας
Έκθεση Brudtland
HABITAT I,II, III

Διαδικτυακοί τόποι

United Nations Development Program (2011). *Sustainability and Equity: A Better Future for All*. Human Development Report 2011. (Summary). <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2011/summary/>.

United Nations. *Commission for Sustainable Development* <https://sustainabledevelopment.un.org/csd.html> United Nations.

Human Development Reports <http://hdr.undp.org/en>

United Nations. Sustainable Development Goals <http://www.un.org/sustainabledevelopment/>

Περίληψη της Διακήρυξης για τη Νέα Αστική Ατζέντα (HABITAT III, 2016-2036) <http://www.ypeka.gr/LinkClick.aspx?fileticket=%2Fk9cBl2WCAs%3D&tabid=378&language=el-GR>, τελευταία πρόσβαση 2/3/2018

Stakeholder Forum (2000), ηλεκτρονική δημοσίευση στο <http://www.stakeholderforum.org/publications/reports/IEG-SFpaper.pdf>, τελευταία πρόσβαση 10/3/2018

<https://www.stakeholderforum.org/index.php/news/632-stakeholder-forum-and-earth-system-governance-project-establish-governance-for-global-sustainability-partnership>, τελευταία πρόσβαση 27/3/2018